

П. А. СТОЛИПІН І "ФІНЛЯНДСЬКЕ ПИТАННЯ": СПРОБИ ЗМІЦНЕННЯ РОСІЙСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ*

У статті розглядаються особливості управління Великим князівством Фінляндським протягом 1907 – 1909 рр. Аналізується роль П. А. Столипіна у вирішенні "фінляндського питання".

Ключові слова: П. А. Столипін, Російська імперія, Велике князівство Фінляндське, уряд.

Прем'єр-міністр П. А. Столипін був принциповим противником поширеного на теренах Російської імперії уявлення про Фінляндію як окрему державу, що заперечувало право російських правлячих кіл втручатись у законодавчий процес, економіку, управління Великим князівством. Для прем'єра Фінляндія – лише складова частина, "звичайна провінція", що належала Росії на правах військового трофея. Тому П. А. Столипін взявся за проведення заходів, метою яких було встановлення чіткого порядку взаємодії фінських установ з імперськими вищими державними установами та імператором.

Відзначимо, що у Фінляндії сформувалась обширна історіографія, яка стосувалась "років пригнічення" – 1899 – 1905 і 1908 – 1917 рр. Переважна більшість досліджень була написана на підставі фінських матеріалів. Аргументація російської сторони враховувалась у працях Т. Полвінена [1], П. Лунтінена [2]. Т. Полвінен, зокрема, зробив припущення, що у часи генерал-губернатора М. Бобрикова на території Фінляндії проводилася так звана "адміністративна русифікація" [1, с. 253]. Те, що "фінляндське питання" в цілому було вагомою складовою внутрішньополітичного курсу самодержавства, відзначається у цілій низці праць фінських істориків [3], проте оцінки цієї політики є надзвичайно суперечливими. Так, А. Куяла стверджує, що "протягом всього періоду перебування П. А. Столипіна на посаді голови Ради міністрів, відповідальним за політику щодо Великого князівства був саме він" [4, с. 67]. Автор відзначає, що прем'єр свідомо використовував російський націоналізм як засіб завоювання популярності уряду, та в цілому перебільшує прагнення голови Ради міністрів будь-що утриматись при владі. Зважаючи на суперечливість оцінок, наявних у науковій літературі, мета цієї статті полягає у розкритті особливостей управління Великим князівством Фінляндським у період прем'єрства П. А. Столипіна.

Слід звернути увагу на те, що не лише в середовищі правлячої верхівки, а також серед політичних партій і об'єднань початку ХХ ст. не існувало єдності поглядів щодо Фінляндії. Так, зважаючи на критерій участі основної маси етносу в революційних подіях 1905 р., монархічні організації висловили своє ставлення до фінів, як до "ворожого народу". Праві партії вимагали повної уніфікації та необмеженого впливу російського законодавства у Великому князівстві, тобто фактичного скасування законодавства Фінляндії [5, с. 577]. Програма октябристів починалася вимогою єдності та неподільності Росії, збереження державного ладу унітарного характеру, що історично склався, лише за Фінляндією визнавалось "право на автономний державний устрій за умов збереження державного зв'язку з Імперією" [5, с. 579 – 580]. Кадети відстоювали гасло культурно-національного самовизначення, а для Польщі та Фінляндії – автономії "в межах імперії" [6]. Навіть соціалісти, за винятком більшовиків, не вимагали повної незалежності Великого князівства Фінляндського [7].

Націоналісти також були переконані, що "створювати з Фінляндії державу біля стін столиці Імперії – це небезпечна політична недалекоглядність" [8, с. 8]. Конкретну програму дій щодо Фінляндії виробило "Російське окраїнне товариство". У ній пропонувалось: призначати на вищі відповідальні посади у Великому князівстві таких осіб, яким би не були байдужі інтереси російської держави та російського народу, визнати рівність росіян у Фінляндії з місцевими громадянами у питаннях державної служби та суспільної діяльності, щодо володіння майном, у сфері політичної та професійної діяльності, інакше кажучи, надати росіянам в Фінляндії ті ж самі права, якими фіни без перешкод користувалися скрізь у Росії. Програма товариства містила також вимоги сплати Фінляндією, як й іншими частинами імперії, загальнодержавних податків. Важливими пунктами програми були вимоги щодо заборони створення окремої фінської армії чи інших фінських військових частин, встановлення контролю над залізницями з метою охорони державних і стратегічних інтересів, нагляду за поштою, телеграфом, тощо

* Стаття підготовлена у процесі виконання держбюджетної теми № 4-2012 Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України "Російська імперія у ХІХ – на початку ХХ ст.: механізми взаємодії влади та суспільства (регіональний аспект)".

[8, с. 9 – 10]. Окремим пунктом у програмі товариства було передбачено обов'язкову участь фінів у представницьких установах.

Газета "Окраины России" у березні 1906 р. писала, що "справа залучення фінляндців у Державну думу знаходиться в плачевному стані через недбалість росіян про свої власні інтереси. Якщо Фінляндія не братиме участі у роботі Державної думи, то це дорівнюватиме визнанню її особливого державного статусу; і навпаки, фінляндці у складі Думи, які обговорюватимуть разом з нами найважливіші питання, – будуть доказом знаходження Фінляндії серед земель і народів, підвладних Російському Скіпетрові" [9, с. 68]. Однак коли під час думського засідання 29 квітня 1906 р. читались вітальні телеграми на адресу парламенту, то привітання фінського сейму, перекладене російською мовою з фінської та шведської, пролунало як іноземне та відкрило читання отриманих з-за кордону телеграм. Документ підкреслив особливий політичний статус Великого князівства та законодавчий досвід фінського народу [10, с. 145].

Для П. А. Столипіна було важливим досягти чіткої взаємодії фінських установ з новими вищими державними установами й імператором. Вже на початку 1907 р. прем'єр видав циркуляр, який зобов'язував міністрів і управляючих відомствами повідомляти йому про всі випадки листування з фінською владою, що відбувалися згідно з порядком, затвердженим Височайшою постановою від 1 серпня 1891 р. 5 січня 1907 р. у листі за № 137 з позначкою "довіриливо" на ім'я В. Коковцова П. А. Столипін писав про "необхідність узгоджувати в інтересах єдності управління висновки окремих міністрів, які повідомлялись статс-секретареві Великого князівства Фінляндського, з загальними напрямками діяльності Ради міністрів" [11, с. 127]. З подібним проханням 8 січня 1907 р. П. А. Столипін звернувся до всіх управляючих міністерствами та відомствами [11, с. 128].

Протягом 1907 р. питань щодо Фінляндії, які обговорювалися Радою міністрів, виявилось чимало, зокрема, було розглянуто прохання Сенату висловлювати свою думку з приводу укладання торгових договорів з іноземними державами. Рада міністрів в цілому не заперечувала проти такого порядку, але в ухваленому рішенні підкреслила, що надання такого права сенату було добровільною справою імперського уряду, а не його обов'язком [12, с. 9]. Міністри також розглянули клопотання Сенату про створення з представників Фінляндії та Швеції комісії для перегляду риболовецької конвенції, укладеної між Росією та Швецією у 1897 р., і визнали можливим створення не фінсько-шведської, а російсько-шведської комісії для розгляду зазначеної конвенції, за участю фінів лише в якості експертів [12, с. 9].

Імперський уряд прагнув поширити свій контроль над Великим князівством, а фінська влада продовжувала самостійно вирішувати питання, які зачіпали інтереси всієї імперії. Отже, конфлікт між автономними правами Фінляндії, окремим адміністративним, судовим устроєм і такими спільними державними питаннями, як оборона, охорона кордонів, торгівля, пошта, телеграф й інші, дедалі наростав. Так, при розгляді складених Сенатом проектів постанов про управління фінськими казенними залізницями та про їхній новий штат, члени Ради міністрів звернули увагу на вилучення з цих проектів усіх параграфів, які встановлювали норми, що забезпечували зв'язок фінської залізниці з імперією. До того ж, у квітні 1907 р., незважаючи на попередження і відставку сенатора Л. Гріппенберга, начальника експедиції шляхів сполучення, Сенат, без взаємодії з імперськими відомствами, підвищив тариф на фінській залізниці. Міністерство фінансів висловило протест проти цього заходу, особливо щодо ділянки Санкт-Петербург – Білоострів, і досягло призупинення дії нового тарифу. В. Коковцов наполягав на розгляді питання належними імперськими установами [12, с. 8 – 9].

Достатньо серйозним кроком щодо відокремлення Фінляндії від імперії Рада міністрів визнала вироблення Сенатом, без височайшого на те уповноваження, проекту нової форми правління. Проект являв собою не кодифікацію фінських основних законів, а передбачав низку різноманітних нововведень, метою яких було "уберегти фінляндське управління від можливості будь-якого впливу з боку імперської влади" [13, с. 10]. Фіни висунули вимоги щодо скасування Поштового маніфесту 1890 р. та маніфесту 3 лютого 1899 р., поновлення фінських військ і заборони російським чиновникам служити у статс-секретаріаті та канцелярії генерал-губернатора, але російська влада не мала намірів задовольняти такі вимоги [14, с. 135].

Без попередньої взаємодії з міністрами імперії на розгляд сейму був запропонований законопроект щодо промислів. Статс-секретар у справах Фінляндії, генерал-лейтенант А. Лангоф вважав, що оскільки в законопроекті йшлося про зрівняння прав росіян і фінів щодо занять промислами, то він не належав до постанов, щодо яких закон від 1 серпня 1891 р. вимагав попереднього погодження з імперською владою [11, с. 37]. Проте П. А. Столипін розмірковував інакше. Він писав Миколі II, що "у дійсності, законопроект про промисли не урівнює російських громадян з фінляндцями, оскільки, згідно з § 15, лише фінляндські громадяни користуватимуться виборчим у промислові депутати правом" [11, с. 37]. Позиція прем'єра взагалі була категоричною: будь-які законопроекти про зрівняння в правах російських та фінських уродженців зачіпали інтереси всієї імперії, отже, мали розглядатися імперськими відомствами. "Так, наприклад, – надання російським уродженцям, нарівні з фінляндськими, права союзів і зібрань, – писав П. А. Столипін Миколі II, – могло би викликати заперечення з боку Міністерства внутрішніх справ" [11, с. 37]. Зрозуміло, що надання такого права погрозувало порушенням внутрішнього спокою імперії, збереження якого вважалося одним із найважливіших завдань міністерства.

У фінській історіографії висунуто припущення про те, що саме прагнення не допустити повторення страйку, подібного до всезагального страйку 1905 р., було основною метою політики російського самодержавства у Фінляндії [4, с. 65]. Тобто, окрім бажання її уніфікувати з'явилися побоювання щодо "фінської погрози", складовими компонентами якої вважались: по-перше, діяльність росіян, що перетворили Велике князівство й особливо Карельський перешийок у власну базу. Користуючись байдужістю, а іноді, навіть співчуттям місцевої влади, вони розпочинали революційну пропаганду, готували терористичні акти. По-друге, діяльність таких організацій, як "Войма" та "Червона гвардія", що приєдналися до російського революційного руху і були сепаратистськи налаштовані. По-третє, існувало побоювання, що Фінляндія зі своїм опозиційним рухом перетвориться у плацдарм для нападу на Санкт-Петербург ззовні.

Перший план воєнного наступу на опозиційні сили Фінляндії підготували у Санкт-Петербурзькому військовому окрузі ще наприкінці 1906 р. – на початку 1907 р., проте реалізації цього плану завадив голова Ради міністрів. Період перед скликанням II Думи був не найкращим часом для того, щоб, як говорив П. А. Столипін, "розкривати фінляндський нарів". Хоча прем'єр, довіряючи джерелам інформації Міністерства внутрішніх справ, і сам мав побоювання щодо "фінської погрози". 22 серпня 1907 р. П. А. Столипін направив міністрові Імператорського двору баронові В. Фредеріксу телеграму, в якій зазначав про отримання повідомлення щодо представлення імператорові депутації фінів і шведів з Выборзької губернії. П. А. Столипін непокоївся, оскільки, за даними Департаменту поліції, такий прийом міг бути небезпечним [11, с. 166].

Відзначимо, П. А. Столипін завжди оберігав особу государя, відрізнявся абсолютною відданістю імператорові. Прем'єр ніколи не поширював фактів, які могли б характеризувати Миколу II негативно, а навпаки, часто свої вдалі дії приписував государю. Початок прем'єрства П. А. Столипіна став періодом "цілковитого єднання" між ним та Миколою II. Цьому є декілька пояснень: по-перше, П. А. Столипін одразу взяв собі за правило не втручатись у ті справи, які були виключною прерогативою государя, зокрема, це стосувалося питань зовнішньої політики Росії. По-друге, імператор був вдячний прем'єру за послаблення "смути". Третьою вагомою причиною стало те, що імператора задовольняли перші кроки П. А. Столипіна-прем'єра [15]. Пік прихильного ставлення Миколи II до П. А. Столипіна припадав саме на осінь 1906 р., коли імператор "проявляв велику схильність прислухатись до порад прем'єр-міністра" [16, с. 156]. У фаворі залишався П. А. Столипін увесь 1907 р.

18 жовтня 1907 р. з метою допомоги прем'єр-міністру та Раді міністрів імператор заснував Особливу нараду у справах Великого князівства Фінляндського, яка мала займатися розробкою та плануванням усіх законів і заходів, що стосувалися Фінляндії. Головою наради було призначено П. А. Столипіна, членами – державного контролера П. Харитонову, членів Державної ради В. Дейтріха та проф. Н. Сергієвського, сенатора Н. Гаріна, генерал-лейтенанта М. Бородкіна [17, с. 137].

Уже 3 листопада 1907 р. Особлива нарада виступила з ініціативою оголошення воєнного стану у Выборзькій губернії [4, с. 66]. Російська влада у такий спосіб хотіла отримати можливість заарештовувати керівників революційних партій і терористів. Відзначимо, що в середовищі консервативних кіл у цей час дедалі більше поширювалось невдоволення політикою генерал-губернатора М. Герарда [9; 18]: його вважали послідовником поглядів відомого фінського діяча, професора, сенатора Лео Мехеліна – автора знаменитої "Конституції Фінляндії" [19]. Л. Мехелін доводив, що Фінляндія була приєднана до Росії як особлива держава, отже, вона перебувала з Росією в реальній унії під скіпетром єдиного монарха. Ще у 1906 р. дехто Норман писав в газеті "Окраины России", що М. Герард прагнув забезпечити собі місце в історії поряд із Л. Мехеліном, оскільки його політика сприяла повному відокремленню Фінляндії від Російської імперії. Норман зазначав: "Як мало наш представник на фінляндській окраїні знає фінляндців і як недбало ставиться до росіян! <...> Які величезні збитки через діяльність однієї людини!" [20]. П. А. Столипін розробив план, згідно з яким М. Герарда як людину, яка занадто симпатизувала фінам, слід було зняти з посади і призначити на цю посаду В. Бекмана, командира одного з армійських корпусів, розташованого в Фінляндії. М. Герарда навіть не було включено до складу Особливої наради у справах Великого князівства Фінляндського. Прем'єр не довіряв йому, підозрював у навмисному замовчуванні важливої для імперського уряду інформації.

М. Герарда фактично примусили піти у відставку: без будь-яких консультацій з ним розроблялися плани призначення заступником генерал-губернатора Ф. Зейна, і цьому призначенню П. А. Столипін сприяв особисто. Раніше Ф. Зейн був директором канцелярії фінляндського генерал-губернатора при М. Бобрикові. 9 листопада 1907 р. Микола II написав П. А. Столипіну: "Оскільки Зейн – генерал, то мені здається, що призначення його помічником генерал-губернатора мало б відбутися згідно з військовим наказом" [21, с. 119]. Імператор також повідомляв, що коли М. Герард прибув до Санкт-Петербурга і дізнався про затвердження рішення без його відома, то негайно попросив дозволу залишити посаду генерал-губернатора, а отже, не мав більше намірів повертатися у Гельсінгфорс. Разом із тим, Микола II наголошував на необхідності негайно розпочати вироблення тексту наказу та урядового повідомлення, в яких достатньо чітко б були зазначені причини оголошення воєнного стану у Выборзькій губернії. "Краще спокійно все підготувати заздалегідь" [21, с. 119], – наполягав імператор.

Відзначимо, що при вирішенні фінського питання Микола II проявляв неабияку ініціативу та рішучість. Листування імператора з П. А. Столипіним засвідчує: государ мав безпосереднє відношення до зміни урядового курсу щодо Фінляндії і, зокрема, до розробки планів її утихомирення із застосуванням військової сили взимку 1906–1907 рр. Джерелом обізнаності імператора стала розвідувальна інформація, а на рішучість і твердість переконань, безперечно, впливало найближче оточення: командуючим столичним військовим округом був дядько Миколи II великий князь Микола Миколайович, навколо якого групувалися найбільш рішучі противники фінського автономізму. Микола Миколайович, впливова особа при дворі, мав необмежений доступ до імператора.

Чутки про військові приготування, що розпочались у Санкт-Петербурзі, досить швидко поширилися у колах революційної еміграції. Відкриті погрози на адресу Фінляндії, висловлені П. А. Столипіним 21 грудня 1907 р. під час бесіди з міністром статс-секретарем Великого князівства А. Лангофом, переконали останнього в серйозності ситуації та спонукали його звернутися в фінляндський сенат з проханням не втратити ініціативу. П. А. Столипін писав Миколі II: "Я вважав не зайвим голосно заявити про рішення Вашої Величності в разі порушення фінляндцями закону та невідкорення вимогам діяти силою "manu militari" (з лат. – "воєнна сила" – О. С.). Здається, в Гельсінгфорсі починають розуміти, що це не пусті погрози" [22, с. 81]. Однак слід звернути увагу на те, як рішуче прем'єр переконував А. Лангофа вплинути на вирішення питання у бажаному для російської влади напрямку, наскільки відверто говорив П. А. Столипін про позицію російської влади. Чи не є це свідченням того, що сам прем'єр-міністр був противником введення воєнного стану, тим більше, якщо врахувати його прагнення уникати міжнародних ускладнень і непорозумінь з Думою. У будь-якому випадку, реакція фінської влади була миттєвою: фінська поліція разом із російською владою вдалася до розшуку та арешту революціонерів і терористів, які не встигли залишити межі Великого князівства. Превентивні кроки зіграли свою роль: воєнний стан у Фінляндії не було оголошено, проте російська влада вдалася до деяких змін адміністративного характеру.

Вже на початку 1908 р. змінився порядок призначення на посаду генерал-губернатора та звільнення з цієї посади [12, с. 13]. Згідно з новим положенням Ради міністрів, призначення та звільнення мали відбуватися у загальнодержавному порядку відповідно до указів Правлячому Сенату. Височайшою резолюцією від 11 січня вимагалось "такий порядок встановити раз і назавжди". Як того прагнув П. А. Столипін, М. Герарда було звільнено з посади генерал-губернатора, а на його місце указом від 2 лютого 1908 р. призначено генерала від кавалерії В. Бекмана [11, с. 13]. Коли після цього призначення колишній голова Ради міністрів С. Ю. Вітте поцікавився у В. Бекмана, якої політики він буде дотримуватися щодо Фінляндії, то почув у відповідь: "Такої, яку мені великий князь накаже". С. Ю. Вітте зазначав: "Я спочатку подумав, що він говорить про великого князя фінляндського, самодержця всеросійського, ... але з подальшої розмови я зрозумів, що він своїм великим князем вважає головнокомандуючого військами Петербурзького військового округу великого князя Миколу Миколайовича" [23, с. 593].

П. А. Столипіна обстановка в Фінляндії особливо хвилювала у зв'язку зі скликанням сейму, оскільки загострювалася політична боротьба, розгорались національні пристрасті. Помічник фінляндського генерал-губернатора у таємному листі та солідній за обсягом записці, що до нього додавалася, повідомив П. А. Столипіну про протистояння у боротьбі за владу між старофінською партією та шведською народною партією [24]. Він писав, що "старофіни", остерігаючись незгоди "шведської партії" добровільно відмовитись від влади, прагнули заручитися підтримкою російського уряду, а отже, обов'язково мали бути: вимога узгоджувати свої дії з російським законодавством; обов'язкова гарантія, що при вирішенні загальнодержавних питань пріоритет не міг належати фінському сейму; визнання обов'язком Фінляндії сплачувати кошти на військові потреби, для утримання морських збройних сил і укріплень Російської держави, а також відмова Великого князівства від зазіхань на поновлення діяльності штабу фінських військ. Серед першочергових мали бути також вимоги зрівняння російських уродженців у Фінляндії з правами місцевих громадян; піднесення значення російської мови, як мови державної, та її використання у всіх офіційних установах; врегулювання, згідно із загальнодержавними вимогами, питань управління залізницями та питань митних і фінансових, про судову реформу та про друк. Наголошувалося на необхідності запровадження заходів щодо знищення в школі небезпечної тенденції виховання учнів у дусі сепаратизму й ненависті до Росії; на необхідності енергійного припинення революційної смути в краї, забороні ворожим російському урядові елементам знаходити укриття на території Великого князівства. Пропонувалося здійснити рішучі кроки щодо розшуку складів зброї, заборонити діяльність товариств, "не лише політичних, але ще і націоналістичних" [24, арк. 3–6]. Відзначимо, що деяким сучасникам П. А. Столипіна взагалі здавалось парадоксальним, що чиновники, опиняючись на окраїнах, забували про охорону консервативних державних засад і шукали підтримку серед найменш консервативних прошарків. З цього приводу князь Б. Васильчиков писав, що "у Фінляндії ми завжди були схильні підтримувати демократичне фінське населення проти найбільш стійкого консервативного елемента – шведів" [25, с. 232–233].

30 січня 1908 р., на відкритті сесії сейму, державний і громадський діяч, депутат від партії младофінів П. Свінхувуд у своїй промові дозволив втручання в справі управління краєм, засуджуючи Височайше призначення генерал-майора Ф. Зейна помічником генерал-губернатора [26]. У ніч з 14 на 15 березня сейм прийняв постанову, яка в різкій формі висловила недовіру Сенату за його поступливість вимогам імперської влади, особливо щодо заходів стосовно російських революціонерів [12, с. 13].

П. А. Столипін уважно спостерігав за будь-якими публікаціями, повідомленнями в пресі з фінського питання. Йому стало відомо про лист редактора "Финляндской газеты" І. Баженова своєму колезі, співробітникові газети "Россия" С. Сиромятникову. І. Баженов зазначав: "написати цього листа примусили чутки, які поширювалися фінляндськими газетами, про те, що В. Бекман уже повіз у Санкт-Петербург проект, згідно з яким слід розпустити фінляндський сейм, але залишити Сенат" [27, арк. 2]. І. Баженов писав про недоцільність розпуску сейму, підкреслюючи: "не годиться російській владі грати роль маріонетки та допомагати політиці Л. Мехеліна" [27, арк. 3]. П. А. Столипін, осмисливши цю тривожну інформацію, вирішив повідомити про лист редактора імператорові. У супровідній записці прем'єр зазначив: "Погляди, висловлені в цьому листі, я цілком поділяю: вони співпадають із моєю доповіддю Вашій Величності на минулому тижні" [27, арк. 1]. На посланні П. А. Столипіна Микола II написав: "Я також цілком згоден" [27, арк. 1]. Однак Сенат, невдовзі після недовіри, висловленої йому сеймом, пішов у відставку. Було створено так званий коаліційний сенат із представників шведської та младофінської партії. Новим віце-головою Господарчого Департаменту сенату став Е. Уельт [12, стр. 13 – 14].

П. А. Столипін знайшов способи привернути увагу громадськості до фінського питання. У Державну думу один за одним були внесені три запити уряду. Запит № 6 від октябристів вказував на невиконання генерал-губернатором і статс-секретарем Фінляндії наказу від 19 жовтня 1905 р., згідно з яким, всі доповіді, що мали загальноімперське значення, повинні були спочатку повідомлятися голові Ради міністрів. П. А. Столипін мав відповісти, що було зроблено для встановлення належного законного порядку [28]. Запит націоналістів за № 7 вимагав роз'яснень з приводу урядових заходів щодо діяльності революціонерів у Фінляндії, перераховував політичні вбивства й експропріації, підготовлені у Великому князівстві. Запит № 9 від правих стосувався діяльності фінської "Червоної гвардії" і товариства "Войма" [29]. Комісія із запитів прийняла всі три та заявила, що наведені в них факти не викликали сумнівів [30, с. 1 – 34].

У фінській пресі перша звістка про думські запити була сприйнята вороже як неправомірне втручання у фінські "державні" справи [31, с. 1]. Так, газета "Hufvudstadsbladet" від 9 лютого 1908 р. повідомляла: "Якщо сучасне становище Росії не надає членам Думи більш благородних цілей для роботи, ніж дискусії про небезпеку, погрози на адресу Росії з боку Фінляндії, то можна зрозуміти появу таких запитів" [31, с. 2]. Наведені дані про "Войму" та її озброєння газета пояснювала "озлобленням і великою фантазією, яка має викликати лише сміх і презирство" [31, с. 2]. На подібне сприйняття Фінляндією звістки про запити "Новое время" відповіло: "Ось вона, – наша Фінляндія, вся, як на долоні! Вона – особлива держава, і Думі, і російській владі не слід навіть про неї думати. <...> Вона має своє посольство і піднімає свій прапор над своїм флотом. Коли ж в Росії відбудеться нова революція, вона знову укладе союз з нашими революціонерами, припинить своє залізничне сполучення та відправить генерал-губернатора не на палубу "Слави", а раз і назавжди – за межі Фінляндії" [31, с. 3].

Обговорення запитів відбувалось у Державній думі 5, 12 і 13 травня 1908 р. Відкривав обговорення виступ голови Ради міністрів. У цьому випадку П. А. Столипін піднявся на думську трибуну одразу ж після доповідача комісії Я. Гололобова, ще до прийняття запитів. М. Меншиков, який написав чимало про Фінляндію на сторінках газети "Новое время", відзначив: "В історії парламентів промова пана Столипіна представляє собою фактично єдиний приклад, коли уряд не лише погоджується з даними запиту, але й просить підтримки для виконання того, чого запит вимагає" [32]. Зрозуміло, що самі запити стали підставою для уряду висловити ставлення до фінського питання і до перспектив його вирішення, до речі, влада зважилася на це вперше в історії російсько-фінських відносин. Навіть місцеві фінські газети були вражені тим, що промова прем'єра виявилась не приводом для теоретичної полеміки з суперечливого питання, а переконливою заявою про наміри державної влади. Автор достатньо цікавих статей про Фінляндію в газеті "Новое время" під псевдонімом Варяг відзначив велике історичне значення промови П. А. Столипіна, й особливо цінними визнав слова прем'єра про те, що "лише російська законодавча влада має вирішальне значення у визначенні меж фінляндської автономії" [31, с. 23].

Голова Ради міністрів говорив 5 травня, що уряд, згідно з волею імператора, разом з представницькими установами прагнув встановити в Росії спокій і міцний порядок, який спирався б виключно на закони. Прем'єр заявляв, що він у жодному разі не мав на меті зруйнувати порядок "у наших фінляндських громадян" [14, с. 148], проте зазначав, що із запровадженням нового ладу у Росії піднялась інша хвиля реакції – реакція російського патріотизму та російського національного почуття. "У минулі часи лише один уряд мав обов'язок щодо збереження історичних і державних надбань і прав Росії, – відзначав П. А. Столипін, звертаючись до членів Державної думи. – Тепер інакше. Тепер Государ прагне зібрати розсипану храмину російського народного почуття, і виразником цього почуття є ви,

панове, і ви не можете позбутися відповідальності за збереження цих державних прав Росії" [14, с. 149]. П. А. Столипін достатньо чітко визначив "російську точку зору", яка полягала у тому, що при розгляді спільних законодавчих питань і деяких питань управління "мало прийматись загальне з Фінляндією рішення, з превалюванням, звичайно, державних прав Росії" [14, с. 146].

Результатом запитів уряду стало Положення 20 травня 1908 р., яке законодавчо закріпило принцип: фінське управління підлягало контролю Ради міністрів. П. А. Столипін писав міністрові імператорського двору баронові В. Фредеріксу: "Я дізнався про листування деяких відомств безпосередньо з міністром статс-секретарем. Проте фінляндські справи мають обговорюватись Радою міністрів. Тому, може трапитись, що відгуки того чи іншого відомства не співпадуть із висновками Ради міністрів" [11, с. 302]. Для того, щоб уникнути таких непорозумінь, прем'єр просив інформувати його, перш ніж листуватись зі статс-секретарем Фінляндії. Листи з подібним проханням отримали всі керівники міністерств та відомств [11, с. 302].

11 грудня 1908 р. у таємній "для пам'яті" записці П. А. Столипін відзначив для себе важливу деталь: сенатор Е. Уельт, розмовляючи з імператором, "не представив особливих прохань, а заявив про бажання позбутися всіх непорозумінь з Росією і йти пліч-о-пліч з російським урядом". Сенатор відповідав на питання імператора та клопотав лише, щоб Рада міністрів не затримувала розгляду важливих справ [33, арк. 1]. Запровадження закону 20 травня 1908 р., очевидно, примусило фінів відмовитись від своєї "лояльної" позиції та перейти до рішучих дій. Усвідомивши неможливість змінити порядок взаємин Сенату та імператора, декілька сенаторів на чолі з Е. Уельтом у березні 1909 р. оголосили про свою відставку. Е. Уельт писав Миколі II, що новий порядок "стає серйозною перешкодою на шляху до правильного та непорушного виконання фінляндських законодавчих і адміністративних справ" [31, с. 48].

На початку березня 1909 р. П. А. Столипін "змушений був ненадовго забути про дрібні справи та клопоті" через запалення легень, яке ще ускладнювалось хворобою серця, але прем'єр зізнавався Миколі II, що у той час він "мимоволі розмірковував над питаннями важливими та принциповими" [11, с. 50], і думки про Фінляндію не залишали його. Він мав особливу точку зору щодо "сенаторського страйку", вважав доречним "у цьому спеціальному питанні проявити цілковиту безпристрасність монарха" та "протидіяти нахабству Сенату зухвале рішення якого неприпустиме". Відставку лише деяких членів Сенату П. А. Столипін вважав кроком недостатнім, оскільки "непокора, без всякого сумніву, буде продовжуватись і надалі, поки генерал-губернатор виступає проти уряду, несвідомо будучи покірним слугою Сенату". Справжнім покаранням для фінського уряду, на думку прем'єра, стала б відставка генерала В. Бекмана та заміна його Ф. Зейном, але П. А. Столипін зазначав, що "Зейну слід було б написати програму дій, оскільки від часів Бобрикова багато що змінилось, і в теперішній боротьбі нам доводиться твердо дотримуватись сеймових законів, щоб не дати жодної можливості для виправдання активного чи пасивного супротиву фінляндців" [11, с. 50 – 51].

Відповіддю на "сенаторський страйк" стало Височайше повеління від 10 квітня 1909 р. про відставку всіх його учасників [31, с. 50]. Але невдовзі сенатори Судового Департаменту вчинили за прикладом своїх колег: вони висловили протест проти відмови імператора розглянути прохання Сенату скасувати порядок доповіді фінських справ, встановлений правилами 20 травня 1908 р. Сенатори прямо заявляли, що якщо не відбудеться змін в порядку доповіді, то "фінляндський Сенат, безперечно, не зможе надалі виконувати свої обов'язки так, як того прагне Ваша Імператорська Величність" [31, с. 50]. 29 травня і ця група сенаторів була відправлена у відставку.

За таких обставин, у суспільстві дедалі більше поширювалися чутки про розпуск сейму та прийняття нового виборчого закону. П. А. Столипін вважав за необхідне заспокоїти громадськість, а також довести до відома фінів позицію уряду, тому на початку липня 1909 р. він звернувся до І. Гурлянда з проханням "скласти статейку з фінляндського питання" [34, арк. 9]. Прем'єр достатньо чітко пояснив своєму помічникові, які основні положення мала містити ця стаття. По-перше, необхідно було зазначити, що всі розмови щодо розпуску сейму та нового виборчого закону не мали реальних підстав і поширювалися фінами з метою збільшення смуту. По-друге, слід було підкреслити, що від Фінляндії, як частини Російської імперії, вимагалось пряме та чесне виконання обов'язків. Фінляндія, однак, не дотримувалась обов'язку сплати коштів замість несення військової повинності, а також постанов щодо охорони районів укріплень. П. А. Столипін наполягав: "Слід дати зрозуміти Фінляндії: якщо вона лояльна, має виконувати законні вимоги російського уряду". Отже, фіни мали облишити мрії про окреме військо, оскільки армія – одна для всіх, і "фінляндці повинні або служити в єдиній державній армії, або взагалі служити не будуть". Стаття мала закликати фінську владу довести свою лояльність, проявляючи ініціативу в боротьбі із заколотами проти імператора. Прем'єр просив окремо зупинитись на питанні про становище російських громадян у Великому князівстві та зазначити, що "російські піддані повинні мати в Фінляндії гідні умови, які продемонструють переваги того, що вони користуються всіма правами російської державності" [34, арк. 9 – 10 об.].

І. Гурлянд зробив все саме так як вимагав П. А. Столипін [35]. Він неодноразово доводив до громадськості точку зору верхів щодо важливих аспектів фінського питання [36]. 31 серпня 1909 р. на

підготовленому проєкті статті з фінського питання прем'єр-міністр написав: "Статтю можна друкувати. Додайте лише попередження про те, що коли окремі питання набувають спотвореної форми, то перетворення їх у нормальні межі, до загального рішення законодавчих органів, є завданням представників вищої державної влади" [34, арк. 11]. Невдовзі П. А. Столипін довів, що це були не пусті слова.

Так, коли Сенат представив на розгляд сейму проєкт про всезагальне початкове навчання, то Рада міністрів висловила заперечення, мотивуючи його тим, що Сенат взагалі не мав права законодавчої ініціативи. Він міг лише клопотати перед імператором про дозвіл вироблення такого проєкту і, в разі отримання дозволу, міг внести законопроєкт на розгляд імператорові, згідно з встановленим порядком [12, с. 16]. Раду міністрів також непокоїло втручання Сенату у сферу адміністративного законодавства. У рескрипті від 6 вересня 1909 р. Микола II зазначив, що він не бажав поступатися правом видавати адміністративні закони для Фінляндії, тому наказував фінляндському генерал-губернаторові оголосити сенату "у подальшому при складанні проєктів сейму не вносити в них положень, які належать до галузі законодавства адміністративного" [12, с. 16].

У свою чергу фінська сторона робила все можливе, щоб домогтися скасування правил 20 травня. Сенат склав три доповіді, у яких відзначалось, що правила 20 травня 1908 р. порушували давні привілеї Великого князівства Фінляндського та завдавали шкоди законодавчим і фінансовим справам. Ці доповіді, як і присвячена тому ж питанню петиція сейму, були відхилені імператором [37]. Однак фінляндська опозиція не здавалася: було складено ще і сеймовий адрес, в якому зазначалось, що "правила 20 травня суперечать конституції Фінляндії", а "втручання Ради міністрів стає на заваді реалізації багатьох законодавчих реформ" [38]. Проте сподівання опозиції знову не виправдались, і адрес було Височайше відхилено 14 жовтня 1909 р. після доповіді голови Ради міністрів.

Щодо важливих реформ, про які згадувалося в адресі, то малися на увазі не затвержені імператором постанови про право сейму перевіряти закономірність службових розпоряджень членів уряду та свободу друку. Також було відхилено законопроєкт про діяльність товариств та союзів, натомість, Сенату було доручено підготувати проєкт адміністративних тимчасових правил з цього питання. Газета "Россия" зазначала: "Всі ці законопроєкти були відхилені Радою через невідповідність їх інтересам Імперії", а тому "відповідальність за зволікання в реалізації важливих для краю законодавчих реформ слід покласти не на Раду міністрів, а на фінляндський Сенат, який недостатньо уважно поставився до державних справ" [38]. З огляду на майбутню загальну реформу судочинства, імператор відхилив представлений Сенатом законопроєкт щодо перетворення Судового Департаменту в особливий Вищий Суд, незалежний від Сенату [12, с. 15]. Відзначимо, що П. А. Столипін особисто клопотав перед Миколою II про дозвіл внести на розгляд Державної думи питання про надання права імперській судовій владі переносити розгляд політичних справ з території Великого князівства Фінляндського на територію Росії.

П. А. Столипін прагнув якомога скоріше досягти єдності в управлінні імперією, тому дедалі більшої актуальності для нього набувало питання про вироблення загальноімперського законодавства. Такі наміри уряду П. А. Столипіна викликали занепокоєння в Фінляндії. 20 вересня 1909 р. прем'єр-міністр направив баронові В. Фредеріксу телеграму, в якій прохав доповісти імператорові, що у Великому князівстві готувався пасивний опір усім вимогам імперії, бо були сподівання, що "у нас стосовно питання загальноімперського законодавства та інших в останню хвилину погодяться на поступки". П. А. Столипін висловлював свою точку зору: "Відставка Сенату і подальший пасивний супротив нам не страшні і всі вказівки Вашої Величності будуть виконані" [39, арк. 1, 3].

Сам Микола II робити поступок фінам не збирався. Так, він відхилив прохання сейму щодо поновлення фінських військ. 24 вересня 1909 р. з'явився Маніфест, у якому зазначалось, що питання про військову повинність у Фінляндії мало розглядатись у порядку загальнодержавного законодавства, а до того часу за 1908 і 1909 рр. Фінляндія мала сплатити у державне казначейство по 10 млн. марок. Також передбачалось, що з кожним роком ця сума буде зростати на 1 млн., поки не сягне цифри у 20 млн. марок. У разі поширення військової повинності на Фінляндію, виплата платежів мала б припинитись [12, с. 17]. Сенатори відмовлялись визнати цей Маніфест.

Імператора можлива відставка сенаторів не засмучувала. 26 вересня 1909 р. він писав П. А. Столипіну: "Оскільки вони (сенатори. – О. С.) дозволяють собі демонстративно йти – Сенат фактично скасовується. Кого вони у такий спосіб карають – зрозуміло" [40, арк. 1]. Імператор навіть пропонував передати всі права та обов'язки Сенату його голові – генерал-губернаторові. Проте більше Миколу II хвилювало питання чисельності військ у Фінляндії. Він доручав П. А. Столипіну переговорити з цього приводу з військовим міністром генералом М. Газенкампом, зазначаючи, що у Штабі військ гвардії й у Санкт-Петербурзькому військовому окрузі все вже мало бути детально відомо.

27 вересня 1909 р. П. А. Столипін надіслав Миколі II телеграму [41, арк. 2 – 4], в якій повідомляв, що скасування Сенату та передача його повноважень генерал-губернаторові вже обговорювалися Радою міністрів. Рада вирішила тримати цей захід у резерві, й за обставин, що склалися, ідея скасування Сенату також прийшла П. А. Столипіну не до вподоби, оскільки це могло призвести до страйків всіх підлеглих

Сенату головних експедицій і управлінь. Прем'єр запевняв імператора: "У кризовій ситуації генерал-губернатор буде почуватися впевненіше, маючи слухняний Сенат" [41, арк. 2 – 4]. Крім того, П. А. Столипін був переконаний, що "у разі наявності законного Сенату на страйк тепер не наслідяться" [41, арк. 4].

Прем'єр пропонував поповнити Сенат групою колишніх впливових офіцерів і чиновників, відданих престолу. П. А. Столипін питав дозволу імператора щодо реалізації такого плану. У той же день, 27 вересня В. Фредерікс у таємній телеграмі повідомив прем'єру, що імператор, особливо не розраховуючи на успіх запропонованого плану, тим не менш давав дозвіл на його реалізацію [41, арк. 10].

Ситуацію, що утворилася в Фінляндії, обговорювали 5 жовтня 1909 р. [42] на спеціальній нараді під головуванням П. А. Столипіна. Інформація щодо підготовки Великого князівства до повстання, про ввезення контрабандної зброї на його територію [43] зробила свою справу. Прем'єр переконався, що "не слід очікувати вибуху", а "слід заздалегідь зайнятися охороною важливих об'єктів, залізниць, мостів" [42, арк. 2]. У разі, якщо страйк буде погрожувати життєвим потребам країни, планували вдатися до запровадження надзвичайного стану. Спеціально вивчалось розташування російських військ у Фінляндії. П. А. Столипін знав про дозвіл Миколи II відправити туди лейб-гвардії Отаманський полк. Знав він, що імператор, вважаючи цей крок недостатнім, просив військового міністра негайно доповісти, які ще військові частини будуть направлені у Фінляндію [44, арк. 3].

Розроблялися також заходи, необхідні "для неухильного проведення урядової політики в країні". Російська влада визнавала, що абсолютно ненормальним було становище помічника генерал-губернатора, усуненого від будь-якого впливу на хід справ, отже, передбачалося виправити ситуацію у такий спосіб: звільнити Директора Канцелярії, якій мав занадто великий вплив, і призначити на цю посаду "більш націоналістично налаштовану особу" [42, арк. 13 – 14]. Розраховували, що такі зміни одразу підвищили б значення Ф. Зейна, оскільки було б ліквідовано головне джерело спрямованих проти нього інтриг. Також планувалося негайно усунути всіх губернаторів, які не викликали довіри, оскільки "були висуnutí мехелінівською партією, відомою своїм ворожим ставленням до ідеї російської державності". Слід було здійснити "інспекцію судів", серйозну увагу приділити поліції, яка також після 1905 р. "поповнилася прихильниками сепаратизму, отже, на довіру зовсім не заслуговувала". Усвідомлюючи, однак, що управляти Фінляндією без підтримки місцевих сил надзвичайно важко, члени наради вирішили, "не відкриваючи всіх карт перед старофінами, скористатися їхньою підтримкою, проводячи вмілу та гнучку політику" [42, арк. 14].

Відзначимо, що в газеті "Россия" була надрукована стаття "Финляндские впечатления" [45], автором якої став дехто М. Б. Її мета – переконати, що саме старофінів можна було вважати союзниками російської політики. Співробітник і кореспондент "России" І. Баженов з цього приводу писав І. Гурлянду: "Я живу тут (у Фінляндії. – О. С.) майже десять років, щодня спостерігаю за місцевими подіями, пресою, розумію шведську та фінську мову, наважуюся сказати – розумію фінляндське питання. Мені є дорогою політика відстоювання російських державних інтересів у Фінляндії, засвоєна П. А. Столипіним. <...> Дорогою є також і роль "России". <...> Мовчати я не міг" [46, арк. 1 – 2]. І. Баженов переконував І. Гурлянда, що автор статті, безперечно, мав найкращі наміри, але "точністю вражень" не володів, оскільки старофіни не були союзниками російської політики. І. Баженов писав, що вони були "помірковані, коректні у прийомах" лише з тактичних міркувань. Старофіни, наприклад, не відмовилися приєднатися до сеймового адресу, лише прагнули, щоб він був коротший і пристойніше викладений. "Вони не менше "шведоманів" протестували та протестують проти Журналу Ради міністрів від 20 травня 1908 р. і не менше "шведоманів" вірять у фінляндську державу" [46, арк. 1 – 2], – запевняв І. Баженов. Він писав І. Гурлянду, що хтось, напевне, пошуткував над М. Б., наговоривши йому багато чого, абсолютно не схожого на дійсність, хоча, "можливо й не пошуткував, а навмисне наговорив безглуздостей відвідувачу Фінляндії, помітивши його невинність в галузі місцевої обізнаності". І. Баженова непокоїло, що все це було надруковано саме в "России", до якої фіни прислуховувались і на підставі таких ось "невинних публікацій" на зразок "Финляндских впечатлений" "розігрували справжні симфонії: "Дивіться, мовляв, панове, яку необізнаність щодо Фінляндії демонструє "Россия", орган російської Ради міністрів. Такі ж самі знання й у всіх фінляндських експертів пана Столипіна" [46, арк. 2]. Очевидно, що ця публікація в газеті "Россия" не могла бути "невинною" та випадковою, І. Баженову просто не вистачало обізнаності у всіх складнощах і тонкощах політики столипінського уряду з фінського питання.

Як того і хотів прем'єр, В. Бекмана 16 листопада 1909 р. було звільнено з посади генерал-губернатора й призначено членом Державної ради. В. Бекман так прокоментував свою відставку: "Я був переконаний, що государ імператор міг змінювати закони своєю владою та видавати замість них нові, але від мене вимагали, щоб я існуючі у Фінляндії закони розумів та виконував так, як визнавалось урядом у цей момент найбільш зручним; з цим я погодився не міг, оскільки я чесний солдат" [23, с. 593]. В. Бекман дозволив собі відхилитися від урядового курсу щодо Фінляндії, а тому став

небажаною особою для П. А. Столипіна. Новим генерал-губернатором Великого князівства Фінляндського було призначено Ф. Зейна [11, с. 53].

Отже, як голова Ради міністрів, П. А. Столипін відчував себе відповідальним за все, що відбувалося на території Великого князівства Фінляндського. Протягом 1907 – 1909 рр. він здійснював адміністративні заходи, метою яких було встановлення чіткого порядку взаємодії фінських установ з імперськими вищими державними установами та імператором. Такі кроки прем'єра можна вважати цілком логічними: вже існувала Державна дума, роль уряду з її появою значно зросла, тому слід було уникнути ситуації, за якої статус Фінляндії вступав у супереч із загальнодержавними інтересами. Зміни, проведені П. А. Столипіним, мали обмежений характер: вони не зачіпали прерогатив сейму чи Сенату. Проте, ці зміни викликали супротив з боку Фінляндії. Прихильником проведення більш жорсткого курсу щодо неї був Микола II, який, здавалося, прагнув взяти реванш за поступки, зроблені під час першої російської революції. П. А. Столипін намагався утримати імператора від радикальних заходів. З часом, однак, прем'єр усвідомив, що досягти єдності при вирішенні спільних для Росії і Фінляндії питань, зокрема питань управління, не можливо, якщо діяти в межах існуючих законів. Тому вироблення загальнодержавного законодавства стало одним із найважливіших подальших завдань для П. А. Столипіна.

Джерела та література

1. Полвинен Т. Держава и окраина / Т. Полвинен. – СПб. : Европейский дом, 1997. – 319 с.
2. Luntinen P. F. A. Seyn. 1862 – 1918. A political Biography of Tsarist Imperialist as Administrator of Finland / P. Luntinen. – Helsinki, 1985. – 365 p.
3. Клингге М. Имперская Финляндия / М. Клингге ; пер. с фин. И. Соломица, В. Мусаева, А. Рупасова. – СПб. : Коло, 2005. – 614 с.; Николссон В. Финляндия с Россией и без / М. Клингге. – Минск : Амалфея, 1995. – 365 с.; Расило В. История Финляндии / В. Расило. – Петрозаводск : Изд-во Петрозавод. гос. ун-та, 1996. – 294 с.; Хяккинен К. Финляндия вчера и сегодня: Краткий очерк истории Финляндии / К. Хяккинен. – Кайса ; Йошкар-Ола : Марийское кн. изд-во, 1997. – 164 с.; Юссила О. Политическая история Финляндии 1809 – 1995 / О. Юссила. – М. : Весь мир, 1998. – 383 с.
4. Куяла А. Россия и Финляндия в 1907 – 1924 гг. Планы введения военного положения / А. Куяла // Отечественная история – 1998. – № 2. – С. 65 – 74.
5. Политические партии России. Конец XIX – первая треть XX века : Энциклопедия. – М. : РОССПЭН, 1996. – 872 с.
6. Программа конституционно-демократической партии Народной свободы. – СПб., 1906. – 9 с.
7. Программные документы политических партий России дооктябрьского периода : Учебн. пособие / Под ред. Л. С. Леоновой – М. : Изд-во МГУ, 1991. – 237 с.; Программы политических партий в России : Препр. – Воронеж : Изд-во университета, 1991. – 84 с.; Программы политических партий России. Конец XIX – начало XX вв. – М. : РОССПЭН, 1995. – 464 с.
8. Финляндский вопрос // Окраины России. – 1906. – № 1.
9. П. К. Финляндцы и Государственная Дума / П. К. // Окраины России. – 1906. – № 4.
10. Становление Российского парламентаризма начала XX века / Под. ред. Н. Б. Селунской – М. : Мосгорархив, 1996. – 283 с.
11. П. А. Столыпин: Переписка. – М. : РОССПЭН, 2004. – 704 с.
12. Главнейшие события и мероприятия правительства в Финляндии в период 1905 – 1909 гг. – СПб., 1910. – 18 с.
13. Письмо П. А. Столыпина Николаю II // Былое. – 1918. – № 2 (30). – С. 3.
14. Столыпин П. А. Нам нужна Великая Россия...: Полное собрание речей в Государственной думе и Государственном совете. 1906 – 1911 гг. / Предисл. К. Ф. Шацилло ; сост., коммент. Ю. Г. Фельштинского – М. : Молодая гвардия, 1991. – 411 с.
15. Николай II. Дневники императора Николая II // Под. ред. К. Ф. Шацилло – М. : Орбита, 1991. – 736 с.
16. Бородин А. П. Столыпин. Реформы во имя России / А. П. Бородин. – М. : Вече, 2004. – 384 с.
17. Аврех А. Я. П. А. Столыпин и судьбы реформ в России / А. Я. Аврех. – М. : Политиздат, 1991. – 286 с.
18. Меньшиков М. "Товарищи власти" (Н. Н. Герард) / М. Меньшиков // Новое время. – 1907. – № 11420. – 28 декабря.
19. Конституция Финляндии в изложении местного сенатора Л. Мехелина. – СПб. : Тип. И. Н. Скороходова, 1888. – 217 с.
20. Норман Н. Н. Герард основывает финляндское государство / Норман // Окраины России. – 1906. – № 2.
21. Переписка Н. А. Романова и П. А. Столыпина // Красный архив. – 1924. – Т. 5. – С. 103 – 121.
22. Переписка П. А. Столыпина с Николаем Романовым // Красный архив. – 1928. – Т. 5 (30). – С. 80 – 88.
23. Витте С. Ю. Избранные воспоминания / С. Ю. Витте. – М., 1991. – 708 с.
24. Російський державний історичний архів (далі – РДІА), ф. 1662, оп. 1, спр. 92.

25. Князь Борис Васильчиков. Воспоминания / Сост., предисл., примеч. Г. И. Васильчикова. – М. : Наше наследие, 2003. – 271 с.
26. Из финляндской печати // Окраины России. – 1908. – № 10.
27. РДА, ф. 1662, оп. 1, спр. 93.
28. РДА, ф. 1662, оп. 1, спр. 101.
29. Государственная дума. (Запрос о "Войме", внесенный в Государственную думу правыми) // Новое время. – 1908. – № 11467. – 13 февраля; Государственная дума. (Запрос о "Войме", внесенный в Государственную думу правыми) // Русские ведомости. – 1908. – № 36; Запрос правых о Финляндии // Голос Москвы. – 1908. – № 30. – 6 февраля; Запрос правых по делам Финляндии // Россия. – 1908. – № 647. – 5 февраля; Успехи и планы правых // Одесский листок. – 1908. – № 29. – 5 февраля.
30. Запросы по финляндскому управлению в Государственной Думе. 1908 г. / Под ред. Н. Д. Сергиевского. – СПб. : Рус. окраин. общество, 1908. – 306 с.
31. Финляндия. Обзор периодической печати. – Вып. 17. – СПб., 1911. – 139 с.
32. Меньшиков М. Финляндская тревога (по поводу речи П.А. Столыпина в Государственной думе) / М. Меньшиков // Новое время. – 1908. – 8 мая.
33. РДА, ф. 1662, оп. 1, спр. 100.
34. РДА, ф. 1662, оп. 1, спр. 87.
35. РДА, ф. 1629, оп. 1, спр. 84.
36. РДА, ф. 1629, оп. 1, спр. 39.; РДА, ф. 1629, оп. 1, спр. 37.
37. "Большая петиция" сейма 1910 г. // Россия. – 1910. – № 1381. – 22 мая; "Большая петиция" сейма 1910 г. // Россия. – 1910. – № 1382. – 23 мая.
38. Адрес финляндского сейма // Россия. – 1910. – № 1225, № 1226.
39. РДА, ф. 1662, оп. 1, спр. 110.
40. РДА, ф. 1662, оп. 1, спр. 111.
41. РДА, ф. 1662, оп. 1, спр. 112.
42. Відділ рукописів Російської національної бібліотеки, ф. 742, оп. 1, спр. 1.
43. Бессмертная финляндская "Войма" // Новое время. – 1909. – № 11981. – 21 июля; Из газетной полемики по поводу вооружений в Финляндии // Окраины России – 1906. – № 34.
44. РДА, ф. 1662, оп. 1, спр. 109.
45. Финляндские впечатления // Россия. – 1909. – № 1165. – 8 сентября.
46. РДА, ф. 1629, оп. 1, спр. 136.

Елена Стрилюк

**П. А. СТОЛЫПИН И "ФИНЛЯНДСКИЙ ВОПРОС":
ПОПЫТКИ УКРЕПЛЕНИЯ РОССИЙСКОЙ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ**

В статье рассматриваются особенности управления Великим княжеством Финляндским на протяжении 1907 – 1909 гг. Анализируется роль П. А. Столыпина в решении "финляндского вопроса".

Ключевые слова: П. А. Столыпин, Российская империя, Великое княжество Финляндское, правительство.

Olena Striljuk

**P. A. STOLYPIN AND "FINNISH QUESTION":
THE ATTEMPTS OF STRENGTHENING OF RUSSIAN STATEHOOD**

The peculiarities of management of Grand Principality of Finland during 1907 – 1909 are examined in the article. The role of P. A. Stolypin in solving of "Finnish question" is analyzed.

Key words: P. A. Stolypin, Russian empire, Grand Principality of Finland, government.

Стаття надійшла до редакції 20.12.2012